

Урбани ожиљци: архитектонско-урбанистичка студија Новог Сада***Urban Scars: An Architectural – Urban Study of Novi Sad***Милош Загорац, Миљана Зековић, *Факултет техничких наука, Нови Сад***Студијски програм – АРХИТЕКТУРА**

Кратак садржај – Рад истражује феномен урбаних ожиљака на територији Новог Сада кроз архитектонско-урбанистичку анализу пет репрезентативних објеката различитих типова деградације. Теоријски оквир заснован је на концептима *urban leftovers*, *brownfield*, *greyfield*, *terrain vague* и *urban void*, на основу којих се успоставља типологија и дефинишу критеријуми класификације. Поред историјске и просторне анализе, спроведена је и анкета са циљем испитивања перцепције грађана о овим објектима као носиоцима идентитета града. Рад указује да урбани ожиљци не представљају коначно стање пропадања, већ динамичан процес чији исход зависи од институционалних одлука и друштвеног односа према градитељском наслеђу, постављајући питање одговорности савременог града према сопственој прошлости.

Кључне речи: Урбани ожиљци, руинирани објекти, очување градитељског наслеђа, идентитет града

Abstract – This thesis investigates the phenomenon of urban scars in Novi Sad through an architectural and urban analysis of five representative sites characterized by distinct forms of degradation. The theoretical framework draws on the concepts of urban leftovers, brownfield, greyfield, terrain vague, and urban void, through which a typology is established and classification criteria are defined. In addition to historical and spatial analysis, a survey was conducted to examine citizens' perceptions of these sites as potential carriers of urban identity. The study argues that urban scars should not be understood as a final stage of decay, but rather as dynamic processes shaped by institutional decisions and societal attitudes toward the built heritage, thereby foregrounding the responsibility of the contemporary city toward its own historical layers.

Keywords: Urban scars, ruined structures, preservation of built heritage, urban identity

НАПОМЕНА: Овај рад проистекао је из мастер рада чији ментор је била др Миљана Зековић, ред. проф.

1. УВОД

У савременој теорији архитектуре и урбанизма, град се све чешће посматра као живо, осетљиво тело чије се

промене одражавају у његовом простору. Сваки траг, пукотина или напуштени простор део је тог слојевитог ткива и може се посматрати као ожиљак града – видљива последица ранијег деловања, повреде или занемаривања. У том смислу урбани простор постаје носилац колективног памћења [1] – сећања нису апстрактна већ се везују за реална места, типологије и „ствари“ које трају дуже од појединачних генерација.

1.1. Предмет истраживања

Процес развоја Новог Сада није био спонтан, већ је проистекао из планирања и тежње ка функционалној интеграцији урбане средине. Насупрот томе, модернизацијски циклуси нису се одвијали уједначено. Крајем 20. века друштвено-политичке промене довеле су до прекида континуитета планирања, промене у власничкој структури, као и слабљења институционалних механизма одржавања грађеног фонда. Дисконтинуитетом између планираног развоја и промењених друштвених околности настаје феномен урбаних ожиљака – простора који остају као материјални трагови прекинутих развојних циклуса. Појмом урбаних ожиљака дефинишу се објекти и комплекси који су као последица дуготрајног занемаривања, прекида функције, нерешених имовинско-институционалних односа или неадекватне реконструкције доведени у стање деградације.

1.2. Циљеви истраживања

Ово истраживање је вишеслојно по својим циљевима. С једне стране, оно има аналитички циљ – класификацију, валоризацију и разумевање узрока настанка урбаних ожиљака. С друге стране има практични циљ – формулисање парадигме за спречавање настанка нових ожиљака, и ревитализацију постојећих. Поред тога има и друштвени циљ – подизање свести о значају градитељског наслеђа и укључивање грађана у одлучивање. Овај рад тежи да инспирише друштво да се не одриче тих простора, већ да их сачува и обнови као сведоке сопственог идентитета.

2. ТИПОЛОГИЈА ОЖИЉАКА ГРАДА

Полазећи од теоријских основа, ожиљци града могу се посматрати кроз пет дивергентних типова који омогућавају тумачење различитих степена деградације и могућности за њихову ревитализацију.

2.1. Критеријуми класификације

Селекција је спроведена уз примену ограничавајућих критеријума од којих је главни био територијални – сви објекти се налазе на територији града Новог Сада. Приликом одабира ожиљака акценат је био на препознавању објеката који својом историјском, просторном и материјалном формом представљају значајне трагове идентитета и континуитета урбаног ткива.

Критеријуми су обухватили:

- степен физичке деградације;
- статус власништва;
- постојање или одсуство институционалне заштите;
- ниво функционалне употребе;
- могућност ревитализације.

2.2. Тип 1: Приватизовани објекти који су остали у процесу континуираног пропадања

Овај тип представљају структуре које се тренутно налазе у процесу прогресивног физичког урушавања. Они су искључени из урбаног живота и представљају снажне визуелне индикаторе неуспеха одржавања и урбаног управљања. Алан Бергер (*Alan Berger*) их дефинише као просторе који се континуирано удаљавају од својих изворних урбаних функција [2].

Индустријски комплекс „Југоалат“

Овај комплекс основан је 1935. године и током деценија развио се у један од најзначајнијих производних погона града. Сламање индустријске производње током 1990-их, праћено економским санкцијама и нестанком тржишта, доводи до постепеног пада производног капацитета. Неуспешне приватизације и стечајни процеси након 2010. године резултирају коначним гашењем фабрике 2017. године.

Слика 1. „Југоалат“ – постојеће стање, 2025. година

Деградирано стање комплекса није резултат природних процеса старења, већ последица дуготрајног дисконтинуитета у одржавању и управљању. Рушење „Југоалата“ без икакве интерпретације, представљало би брисање индустријског идентитета и важног сегмента урбаног

развоја. Супротно томе, читање и тумачење материјалних остатака, архивских трагова и колективних сећања може омогућити да се ожиљак трансформише у културни и образовни ресурс.

2.3. Тип 2: Објекти који стагнирају између фаза

Ову групу чине објекти који су постепено изгубили своју изворну намену али су и даље у државном власништву. Они нису формално заштићени као културна добра, али према својој старости и стилској вредности имају предиспозиције да то постану.

Касарна „Др Рудолф Арчибалд Рајс“

Касарна је изграђена 1894–1895. године и током више од једног века била је сведок политичких и друштвених преображаја града и државе [3]. Касарна је за време своје историје служила у оквиру укупно шест држава и режима – од царства до републике. Савремено стање објекта поседује релативну материјалну очуваност, али су уочљиви трагови дуготрајне запостављености.

Слика 2. Касарна „Др Рудолф Арчибалд Рајс“ – постојеће стање, 2026. године

Око овог објекта се већ неколико година уназад креће креативни импулс да комплекс постане студентски дом или кампус, али до данас не постоје никакве израженије иницијативе да би ова идеја заиста могла да буде реализована.

2.4. Тип 3: Објекти који су претрпели неадекватну реконструкцију

Код овог типа феноменолошких ожиљака, као кључна карактеристика издваја се чињеница да су објекти прошли кроз делимичну или неадекватну реконструкцију. Реч је о објектима чија употребна вредност је обновљена, али приликом реконструкције долази до нарушавања конструктивне, архитектонске, концептуалне доследности или историјске аутентичности. Ожиљци овог типа поседују двоструку димензију. Први слој трауме – огледа се у последицама интервенција које умањују сећање на оригинално стање и идеју аутора. Док са друге стране, постоји слој техничке неисправности и нерегуларности реконструкције, ови објекти се тада карактеришу као ризични – прекид континуитета постаје не само симболички већ и физички видљив.

Железничка станица Нови Сад

Железничка станица отворена је 1964. године као симбол модернизације града. Након деценија занемаривања, уследила је реконструкција, али трагични догађај урушавања надстрешнице 1. новембра 2024. године довео је у питање одговорност и безбедност.

Слика 3. Железничка станица Нови Сад – постојеће стање, 2025. година

Случај овог објекта снажно подупиरे основну хипотезу истраживања – оживљени града не смеју се посматрати као технички проблем који се решава брзим рушењем или „козметичком“ обновом, већ као сложени процеси и истраживања која доводе до квалитетних и релевантних решења. У супротном, уместо да се „ране“ залече, производе се нове – трагичније и дубље.

2.5. Тип 4: Објекти под заштитом који су занемарени

Када говоримо о савременом граду издваја се читав слој објеката који формално уживају статус заштите, али су у пракси изложени дуготрајном занемаривању, што доводи до физичког пропадања и губитка свог друштвеног и просторног статуса. Иако се заштита објекта сматра једним од инструмената очувања архитектонских и историјских вредности, она често остаје на декларативном нивоу, недовољна да обезбеди континуирано одржавање и употребу објекта.

Ранжирна станица Нови Сад

Овакве институционалне празнине посебно долазе до изражаја код објеката који су услед транзиционих процеса, као и технолошког напретка, доведени до губитка изворне функције и одржавања. Ранжирна станица изграђена 1915. године заједно са ложионицом представља један од најстаријих сачуваних железничких депоа у Европи, материјални траг технолошког и урбаног напретка једног доба. Стога је парадоксално да тако вредан просторни ресурс буде препуштен континуираној деградацији и вишедеценијском запостављању.

У временском вакууму услед институционалне неодређености и дислоцирања одговорности за одржавање и адаптацију комплекса, простор доживљава трајне, неповратне промене које отежавају потенцијалну реконструкцију.

Слика 4. Ранжирна станица Нови Сад – постојеће стање, 2026. година

Такво стање временом доводи у питање статичку сигурност напуштених простора и могућност будуће ревитализације.

2.6. Тип 5: Објекти изван могућности реконструкције и ревитализације

У оквиру индустријског и градитељског наслеђа постоји категорија објеката који су, и поред архитектонске и историјске вредности, услед дуготрајног запостављања доведени у стање у којем адаптација или реконструкција више није могућа.

Индустријски комплекс „Агрохем“

Фабрички комплекс основан је 1964. године, а производња је започета 1968. године као погон Рударско-топионичарског басена Бор. Иницијална делатност ове фабрике била је производња минералних ђубрива, по чему је првобитно била названа „Фабрика минералних ђубрива“, а тек од 1981. године појављује се назив „Агрохем“ као фабрика хемијских производа за пољопривреду.

Слика 5. Индустријски комплекс „Агрохем“ – постојеће стање, 2026. година

Доба транзиције 1990-их година, као и код већине производних погона, било је неповољно и за ову индустријску делатност. Као последица тога „Агрохем“ улази у процес приватизације, што је најалост представљало једино рационално решење већине фабрика тог периода. Након вишедеценијске експлоатације и стечаја, индустријски комплекс остао је напуштен и више од деценију препуштен ишчекивању неке нове намене. Индустријски круг са производним халама и магацинима претрпео је прогресивну деградацију – грађевине временом

постају небезбедне, док је погонска опрема одавно демонтирана. Услед вишедеценијског изостанка одржавања, утицаја хемијских средстава на конструкцијске елементе и правовремене ревитализације, реконструкција је постала практично неизводљива, стога се као могући сценарио намеће његово будуће уклањање. Управо овакав след догађаја осликава како институционална неодлучност и временско одлагање могу трансформисати простор са потенцијалом обнове у неповратни ожиљак урбаног ткива.

3. ЗАКЉУЧАК

Урбани ожиљци представљају места на којима град памти своје прекиде. Стога, изузетно је значајно како се у јавности обликује наратив о оваквим местима. Управо се отварањем дискусија на ову тему постављају темељи за одговорнију и перспективнију будућност ових простора.

Родни Харисон (*Rodney Harrison*) уводи појам „површинских склопова“ (*surface assemblages*) као материјалних трагова који припадају археологији садашњости, а не удаљеној прошлости. Такве просторе, који су изгубили првобитну намену, али су и даље присутни у урбаном пејзажу, он представља као кључне за разумевање савремених друштвених процеса [4]. Урбани ожиљци представљају места сусрета различитих временских слојева: прошлости, садашњости и потенцијалне будућности, те је њихово очување од великог значаја за разумевање савременог урбаног идентитета.

Анализа пет одабраних случајева показује да урбани ожиљци нису хомогена категорија, већ да се појављују у различитим облицима, степенима деградације, као и у различитим институционалним релацијама. Управо зато се у раду успоставља типологија која садржи пет одвојених категорија ожиљака, а која није коначна, већ представља само један од аналитичких инструмената за разумевање слојевитости овог феномена.

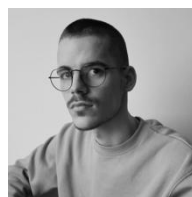
Класификовани типови ожиљака функционишу као динамичне категорије. Ове поделе нису сталне – могуће је континуирано прелажење између типова, у зависности од степена деградације, интервенција и промене друштвених односа према објекту. Главни фактор који утиче на флукуацију ожиљака из једног типа у други, јесте време. Ово показује да урбани ожиљак није коначно стање, већ представља процес динамике пропадања, интервенција и друштвених перцепција.

Очување, конзервација и промишљена ревитализација омогућавају интеграцију ових простора у савремене урбанистичке токове и трансформацију ожиљака у носиоце новог идентитета града.

4. ЛИТЕРАТУРА

- [1] M. Halbwachs: *The Collective Memory*, New York, Harper & Row, 1980.
- [2] A. Berger: *Drosscape: Wasting Land in Urban America*, New York: Princeton Architectural Press, p. 27, 2006.
- [3] Д. Станчић: *Нови Сад од куће до куће*, Музеј града Новог Сада, 2005.
- [4] R. Harrison: “Surface Assemblages: Towards an Archaeology in and of the Present”, *Archaeological Dialogues* 18, no. 2, Cambridge University Press, p. 141, 2010.

Кратка биографија:

Милош Загорац рођен је у Сомбору 2000. године. Дипломски рад на Факултету техничких наука одбранио је 2023. године.

Контакт:

milos.zagorac.00@gmail.com

Др Миљана Зековић је редовни професор на Департману за архитектуру и урбанизам Факултета техничких наука. Учествоје у реализацији наставе на сва три нивоа студија (ОАС, МАС и ДАС).